

Táj és szellem a német irodalomtudományban

GOETHE karlsbadi és marienbadi üdülései közben, cseh-német földön figyelt fel először az akkori Osztrák-birodalom sarkalatos problémakörére. Ha a frankfurti patricius arccal délkeletnek fordult, nyelvek és fajok nyüzsgő sokaságát, egyedi világok egész szellemi kozmoszát hozták feléje a szláv népdalok a monarchia felől, melynek államképletét alig ismerte. Páratlan beleérző képességével azonban a cseh népdalokon szinte kitapinthatta a Habsburg-birodalom belső feszültségeit s az eredendő okot a szláv problémában jelölte meg. Rajta keresztül nézte ettől fogva Középeurópa egész keleti térségét. A két nyelvű szudéta-német földön, a soknyelvű monarchia északi peremén született meg benne a nép és népiség (Volk und Volkheit) kettős fogalma. A nép fogalmán a nemzeti eszme szubtanciáját értette, népiségen pedig azt az éltető szellemet, mely minden népet áthat s irodalmát létrehozza. A népi irodalom e sajátos értelmezésével Goethe a fajok és népek között fennálló szakadékot úgy akarta áthidalni, hogy megteremti a nemzetek felett álló szellemi „kontinenst a kontinensen“. A költő átható tekintete az államférfiúnál is világosabban látta a feladatokat, melyek elé a korforduló állította az európai szellemet, midőn a 18. század világpolgár-eszményét éppen leváltani készült a 19. század nemzeti állam-eszménye.

Amit a hatvanéves Goethe észrevett, ugyanazt látta néhány évvel később Széchenyi kapitány Bécsből, ha arccal délkeletnek fordult, s ugyanazt a nyelvi és népi sokféleséget látta Wesselényi itthon. Míg Goethe a 18. századi ember üde kíváncsiságával és világpolgári jóhiszeműségével fordult kelet felé, Széchenyi és Wesselényi már testükön érezték a 19. század nemzet-államának harcait a soknyelvű és sokfajú monarchiában, hol úgy kavaroztak a népek és fajok a történelmi erők nyomása alatt, mint a hópelyhek a viharban; de nem oldvadtak el, hanem megszilárdultak s mindmáig körülöttünk vagy köztünk vannak.

Goethe, a 18. század világpolgára, még a humanitás eszmekörében élt. Ez azt jelentette, hogy a dolgok mértéke az ember. Bizott az *értelemben*, mely a világot bölcs és mérsékelt ütemben irányítja a haladás útján. Szemléletében a világ értelmesen tagozott kozmosz, az egyén megtalálta benne helyét. A világpolgár józan okosságával távolról nézte az állam életét, a társadalom felépítésében közös munkával nem vett részt, s a tettek helyett inkább az ideák világában élte ki magát. Széchenyi és Wesselényi a 19. század emberei voltak. Ez pedig azt jelentette, hogy az ember sorsszerű megkötöttségében már átadta magát a közösségi érzületnek, a nemzeti gondolatnak, az egyén szenvedélyesen összefonódott az állam sorsával és népe történelmével, de bizalmatlan lett az *érzelmek* iránt. Wesselényi már szorongó félelemmel latolgatta a jövőt, mely a szláv népek uralmának jegyében egyszer elkövethet. Mindhárman: Goethe, Széchenyi és Wesselényi felfokozott idegéletet élő gé-

niuszok voltak, aki sokat megsejtettek a jövőből. A megoldatlan kérdések bonyolult tömege azonban örökségként a huszadik századra maradt.

A 20. század embere nem világpolgár, nem is romantikus hős, hanem a nemzeti eszme reális mérlegelője és szervezője, s mint ilyen a tudomány diszciplináinak legkülönbözőbb fegyvereivel látott hozzá a terhes örökség rendszerezéséhez. A tudományos diszciplinák közül a német irodalomtudomány lépett elsőnek porondra. 1908-ban adta ki Prágában *August Sauer* „Irodalomtörténet és népismeret” című úttörő munkáját, mely már címében is programot fejez ki. Tanítványa, *Josef Nadler* továbbfejlesztette és betetőzte a programot. Nadler 1912-ben adta ki munkájának első kötetét: „A német törzsek és tájak irodalomtörténete” címen, negyedik és utolsó kötete most jelent meg 1941-ben. E hatalmas mű négy kötete, mely mögött 30 éves munka és egész kutató nemzedékek előzetes részleteredményei állnak, a német szellem és tájak kulturális teljesítményeit mutatja be az ősidőktől napjainkig, pontosabban 1940-ig. Nem véletlen, hogy a két tudós, aki valósággal forradalmasította az irodalomtörténetírást, szudéta-földön született, ahol Goethe 130 évvel korábban a népi irodalom eszméjét megfogalmazta. Itt érintkezik ugyanis legnyugatibb területen a németiség a hatalmas szláv néptömbbel. Határövezetekben az idegen néppel való mindennapos érintkezés, ellentét és harc folytán a népiség élménye mindig lüktetőbb, a szellem is éberebb, mint máshol. Nadler szemében így az irodalom és népiség, a táj és szellem összefüggése tudományos problémává lett és feltárta azt a viszonyt, amely az irodalmi formák és a törzsi sajátosságok közt fennáll. E viszony szemszögéből vizsgálta végig a német nép egész irodalmát. Irodalomtörténeti szemléletét, mely még a régi Osztrák—magyar monarchia nemzeti-ségi harcai közt született, joggal nevezhetjük a napi politikától független „politikai” szemléletű irodalomtörténetnek. Az irodalom nála a szó görög értelmében vett „polis” szellemének kifejezője s magában foglalja a népi, állami, társadalmi és törzsi erőktől meghatározott „polis” minden megnyilvánulását, a táj- és törzs-formálta szellemi és lelki erőket. A gotika, a renaissance, a barokk, a felvilágosodás, a klasszika, romantika, realizmus stb. áramlatait mint erők harcát rendszerezi, megvilágítja és tolmácsolja. Nadler, a katolikus kultúrpolitikus felfogása szerint ezek a fogalmak: nép, törzs, táj nem természeti adottságok, hanem dinamikusan ható szellemi realitások. Az egyes áramlatok kimagasló egyéniségeit nem annyira individuális teljesítményeikért értékeli, hanem mint eszmék és irányok hordozóit. Figyelmét a kész mű szemlélete, a létrejött teljesítmény helyett inkább a mögötte álló erők és hatalmak kötik le, melyekből ezek a teljesítmények kinőttek. Nem az objektivált mű áll az előtérben, hanem a nép, a törzs, a népszellem története és változásai, mert a nagy mű és termékeny egyéniség az előbbi tényezők szimbólumai. A kultúra fogalmát is kiszélesítette Nadler. A kultúra nem csupán a tökéletes művészi formák és gondolatok kiérlelése és élvezése; a kultúra megnyilatkozik egy nép szellemi alkotóerejének minden változatában, a törzs, a közösség, akár vallásos, erkölcsi

vagy politikai közösség — valamennyi alkotásában. Nemcsak jelentős egyéniségek nagy műveiből áll a kultúra, hanem a kisebb és jelentéktlenebb alkotások is idetartoznak. Beethoven szimfóniái, Stefan George fenkölt lírája éppúgy hozzátartozik egy nép művelődéséhez, mint a tiroli paraszt dala vagy Oberammergau. Nadler ezzel a módszertani fogásával az évszázadok mélyéből számtalan helyi hagyományt, harmad- és negyedrangú írók tömegét hozta felszínre, s ezeknek jelentősége nem annyira formális esztétikai értékükben, mint inkább történelmi szerepükben keresendő, mert közvetítők, a hagyomány őrzői vagy új értékek elindítói voltak. Nadler érdeme azonban nemcsak az anyag feltárásában és újraértékelésében rejlik, hanem vizsgálódásaiba belevonta a költészetet túl a tudományt, a filozófiát és a vallásos irodalmat is. Hiszen ezek is a táj és törzs együtttható tényezői. Történelmi felfogását tehát geopolitikai, kultúrfilozófiai és univerzális tényezők határozzák meg. Szemléletének tárgya az irodalom, mint a nyelvben megnyilatkozó szellem egésze, módszere a táj szerinti differenciálódás, célja a kultúrdinamika felismerése. E hármasszempontra szerint vizsgálja a frank, az alemann, a bajor, a szász, az osztrák, a sziléziai s a porosz törzs irodalmát és az északi Hanza-városok szociális kultúráját. A törzs az egységesítő principium, a táj a differenciálódó elv. Így például a frankok a forma művészei. Náluk tisztábban cseng a vers és próza, mint bármely más törzsnél. A német kultúra alapszövetében mindenütt megtalálható a frank eredet. A Rajna völgyében évszázadokon át latin fajokkal érintkeztek s így őrzői voltak a latin szellemnek. Az alemannok a németiség politikai életének formálói. Ők adták a nagy uralkodóházakat: a Zähringeket, Staufokat, Welfeket, Habsburgokat és Hohenzollerneket. A bajorok tiszte volt, csakúgy mint a frankoké és az alemannoké, az antik kultúra hagyományainak önerejükből való művészi megújítása. Itália kultúráját épúgy élték mint a magukét, közvetítők kelet és nyugat között. A bajor nép művészi szemléletében a világ évszázadok óta egy nagy színpad. Önmagunkat és a világot játszani, ősi bajor magatartás. Arisztokraták és parasztok. München és Bécs hű kifejezői ennek a hagyománynak.

E példákkal csak jelezni akartuk a törzsek tipológiai és metafizikai lélekrajzát, melyet Nadler az egyes törzsek jellemzésénél s azok irodalmának évezredes történetével mesterien illusztrált. Ha Nadler vezetésével kísérjük végig az irodalom életét, bebizonyítva látjuk, hogy a népek belső, lelki és szellemi fejlődése útján nincs kitérés, nincs ugrás. Minden népnek magának kell művelődését ki-
harcolnia, egy nép sem ír és gondolkodik a másik helyett. De mindegyik törzs és táj helyi hagyományainak más és más színével, más és más értékével és erejével járul hozzá a szellemi arculat kiépítéséhez, ami végeredményben a német nép szellemi egységének kialakításához vezetett. A vezetőszerpet hol a nyugati németiség játszotta, pl. a középkorban, hol Szilézia, a misztika és a barokk korában, hol Közép-németország, Goethe, Schiller, Hölderlin és Hegel korában, hol a Baltikumban tűntek fel a vezéregyéniségek Hamann, Herder, Immanuel Kant személyében. A vezetőszerp úgy változott a tájak

és törzsek között, mint régen a dinasztikák között. A szerepek változása pedig mindig egy megújulási, egy renaissance-mozgalom formájában ment végbe, ami Nadler eredeti és szellemes meglátása. Ha egy nép egy másik néptől kultúrártékeket vesz át, s e kultúrártékeket magábaolvasztja, ez a folyamat az átvevő népnél mindig megújódást jelent, mert e folyamat közben a két nép mindegyike hirtelenül ráeszmél saját ősi értékeire s belőlük kovácsolja az új kultúra fegyvereit. Nadler ezzel magyarázza az egész német klasszicizmust. Az európai szellem történetében pedig az ilyen renaissance-ok egész tömegét fedezte fel a legkülönbözőbb korokban. E renaissance-processussal szemben van egy másik folyamat is. Ha ugyanis egy kultúrálisán alacsonyabb fokon álló nép magasabb kultúrát vesz át, anélkül, hogy a maga nemzeti sajátosságait feladná, mindig romantika jön létre. A német romantikusokban, akik túlnyomóan a németiség keleti tájáról származtak, (Tieck, E. T. A. Hoffmann, Eichendorff, Kleist), e keleti németiség szláv vérkeveredésű misztikus kultúrártékei küzdenek a német felvilágosodás és klasszika latinitásával.

Csak vázlatosan ismertettük Nadler-módszerét. Néhány tétele talán vitatható is. Azonban késtégtelen, hogy csak ilyen sokszempontú és ilyen sokoldalú megvilágításban lehet az irodalom és költészet Dilthey szellemében az élet megértésének egyik szerve.

Nálunk ma divat népi irodalomról és népiségről beszélni, rájongva vagy elítélően, anélkül, hogy e fogalmak mélységével tisztában lennénk, anélkül, hogy belőlük a tudomány és az élet gyakorlati szempontjából a történelmi konzekvenciákat levontuk volna. Nadler kortörténeti jelentősége éppen abban áll, hogy már századunk elején, midőn a liberális irodalomtörténetírás a népiség és kultúra kapcsolatát szétzüllesztette, erőteljesen rámutatott a népiség és irodalom szerves összefüggéseire s a kettő viszonyát tudományosan megalapozta. Elveiből 1912 óta semmit sem kellett feladnia, hiszen módszere helyességét az európai szellem általános növekedése naponként igazolja.

Ösztönösen megérezte ezt egy magyar irodalomtörténetíró, Farkas Gyula, midőn a magyar irodalom egy fejezetét, a magyar romantikát új szemszögből vizsgálta. (A magyar romantika. Budapest 1930). Ő mutatott rá először nálunk a táj és irodalom szerves összefüggésére, midőn mesterien jellemezte a tiszaháti kálvinista és a dunántúli katolikus irodalmat s ezek harcát a 18—19. század fordulóján. Kazinczy és tiszai íróársai a francia felvilágosodás eszméit követték, s magatartásuk világpolgárian európai volt. A dunántúliak magatartása viszont inkább népi és katolikus. Maga Kisfaludy Sándor fejezte ki legszemléletesebben ezt az ellentétet, midőn a Kazinczyval való szembenállását így jellemezte: „Én ugyan már kétkedem, hogy Kazinczyval valaha kezet foghassak, mert meg vagyok arról győződve, hogy ő és én a magyarok Istenének két igen különböző lehellei vagyunk.” Ez az ellentét azonban a magyar romantika két vezéralakjában, a dunántúli katolikus Vörösmarty Mihályban és a tiszaháti kálvinista Kölcsey Ferencben csakhamar ki-

egyenlítődt és a harcból megszületett a magyar érzület és költészet öntudatos nemzeti egysége.

Különös, hogy Farkas Gyula kezdeményezését, a táj, faj és szellem összefüggésének kutatását irodalomtudományunk nem folytatta. Hiszen Nadler szerint is a Kárpátmedencében az irodalomtörténelem mindig világtörténelem. Ebben a térségben öröktől fogva minden kérdés végeredményben nyelvi kérdés. A soknyelvű és sokfajú osztrák-magyar monarchia széthullott. A *nyelvből és költészetből népek lettek, a népekből államok*. Az osztrák-magyar monarchia mint államképlet ugyan 1918-ban omlott össze, a bomlási folyamat azonban már akkor kezdődött, midőn a 18. század végén Herder eszméi végigsepertek Középeurópa keleti és déli kisnépein. Eszméinek hatása alatt ugyanabban az időben nemcsak a magyarság ébredt népi öntudatra, hanem a szláv népek is. Midőn a magyarság eszmélkedni kezdett, Kollár János Pesten írta meg a szláv népek hősi époszát, Palaczky Ferenc Pozsonyban a csehek történetén dolgozott, Safarik Pál a szláv nyelvtudomány, régészet és etnográfia megalapítója Ujvidéken készítette elő a szerbek szellemi eszmélkedését, a románok pedig pesti és erdélyi nyomdákban állították elő a román irodalmat. E néhány példával csak rá akartunk mutatni, hogy ez a tarka szellemi színjáték, amely a 18. és 19. században lejátszódott, csak több tudományág, a táj és a faj együttes és sokoldalú megvilágításában érthető meg. A mult tényeinek ismerete nélkül nem ismerhetjük a jelent és nem irányíthatjuk a jövőt. Két évszázaddal ezelőtt ezen a tájon még a latin, német és francia nyelv teljesített kultúrmissziót, hogy a történelem könyörtelen logikája folytán helyüket végérvényesen átvegye a magyar nyelv. De ezzel az örökséggel át kell vennünk egy felelősséggel teljes politikai és kulturális missziót is. A magyar nyelv és irodalom politikai küldetése tehát, hogy megteremtse az itt élő népek és nyelvek felett álló összetartó erőt, azt a bizonyos szellemi „kontinenst a kontinensen“, hogy végre kialakuljon a népi együttélés szellemi feltétele. Talán azért nem folytattuk Farkas Gyula szemléletét, mert kísért a félelem, hogy regionalizmust teremt? Nadler példája az ellenkezőjét mutatja: éppen a helyi hagyományok és erők számbavevése, energia központok képzése, szellemi térképezése teremt egységet a széthúzó sokféleségben. Nemzetiségeink megismerésében is erőteljesebben nyomulhatunk így előre s ez a felismerés vitális érdek.

Mindez pedig nem csupán az irodalomtudomány módszertani kérdése, hanem állami és népi életünk, egész szellemi helyzetünknek is sarkalatos problémája. Nincs jó és rossz módszer e téren, hanem a kérdés mindig az, hogy adott történelmi pillanatban, melyik módszer a legtermékenyebb. A kellő módszert kellő pillanatban, a kellő tárgyra alkalmazni, az irodalomtudomány igazi titka. (Herbert Cysarz: Geisteswissenschaft-Kunstwissenschaft-Lebenswissenschaft. Wien—Leipzig. 1928). És hogy ezt kövessük, azt mindnyájunk számára mutatja az — Idő.